

NARODNOST U POPISIMA. PROMJENLJIVA I NESTALNA KATEGORIJA

Snježana MRDJEN*

Uvod

Bivša Jugoslavija iznimno je zanimljiv primjer za proučavanje promjenljivosti kategorije narodnost u popisima stanovništva. Ne samo da se od popisa do popisa mijenjao udio pojedinih narodnosti u ukupnom stanovništvu zbog različitog izjašnjavanja, nego se mijenjao i broj ponudjenih kategorija narodnosti u popisnicama; neke su narodnosti nestajale, a neke nove su se pojavljivale ili kreirale. Ovisilo je to prvenstveno o državnoj politici,¹ zatim o političkim prilikama u kojima se odvijao popis stanovništva, kao i o onima koje su mu prethodile. Tako je, manje-više, svaki popis bio odraz političke klime koja je utjecala na izjašnjavanje građana na pitanje o nacionalnoj pripadnosti.

Promjena deklaracije građana od popisa do popisa bila je moguća u SFRJ, jer je Ustav garantirao slobodu izjašnjavanja, a uz to narodnost nije bila upisana u dokumente (osobna karta ili pasoš) kao što je to bilo npr. u Sovjetskom Savezu, gdje je narodnost bila relativno stalna kategorija, osim kod djece iz miješanih brakova.²

Cilj ovoga rada jest analiza pitanja u popisima stanovništva koja su se odnosila na narodnost/nacionalnost, kako i koliko su politički događaji

* Filozofski fakultet, Odsjek za geografiju, Zadar.

¹ Kao što je napisano u Objašnjenjima i napomenama *Statističkog biltena 727* u kojem su objavljeni rezultati nacionalnog sastava stanovništva 1971. godine: "Treba odmah istaći da odluka o tome da li će se u statičkim istraživanjima, a pre svega u popisu stanovništva, postaviti pitanje o narodnosti i na koji način, zavisi u prvom redu od društvenog uredjenja i političkog stava o nacionalnom pitanju u pojedinoj zemlji". Vidi: "Popis stanovništva i stanova 1971. Nacionalni sastav stanovništva po opštinama". *Statistički bilten, 727*. Savezni zavod za statistiku, Beograd, 1972, str. 4.

² Popisivač nije provjeravao koja je narodnost napisana u pasošu, tako da je deklaracija mogla biti i drugačija, ali to se rijetko događalo. Djeca iz miješanih brakova u Sovjetskom Savezu su prilikom popisa mogla izabrati jednu od nacionalnosti roditelja. Dakle, ona je mogla biti drugačija nego ona kako su ih roditelji deklarirali u ranijim popisima.

utjecali na promjenu ove kategorije, i što se dogodilo u popisima novonastalih država na teritoriju SFRJ?

Narod, narodnost, nacionalnost ili etnička grupa u popisima

Nikada u SFRJ pojam naroda, narodnosti, nacionalnosti i etničke grupe, nije bio konstantan predmet rasprava, razgovora i debata u etnografskoj literaturi i u politici kao što je to bilo u Ruskom Imperiju, u Sovjetskom Savezu ili sada u Rusiji. Međutim, ipak se direktno ili indirektno preko popisa stanovništva može pratiti kako su se tretirale pojedine narodnosti, nacionalnosti, narodi ili etničke grupe u SFRJ i poslije njenog raspada u novonastalim državama.

Popisi stanovništva prije 1945.

U prvom popisu stanovništva Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca od 31. siječnja 1921. godine, pitanje narodnosti nije bilo postavljeno, samo pitanje materinjeg jezika i vjeroispovijesti. Unatoč tome, moguće je posredno rekonstruirati etničku strukturu na teritoriju tadašnje Jugoslavije preko ova dva navedena pitanja u popisu. U objavljenim rezultatima na osnovi jezika klasificirane su sljedeće grupe:

a) narodi (Srbi ili Hrvati, Slovenci, Česi, Rusini /Ruteni, Malorusi/, Poljaci, Rusi, Mađari, Nijemci, Arnauti, Turci, Rumunji, Talijani, Englezi, Francuzi);

b) ostali i

c) nepoznato.

Podatke o broju Crnogoraca i Makedonaca nije moguće dobiti jer te dvije narodnosti kao pojam ne samo da nisu postojale u to vrijeme, nego ni makedonski jezik nije bio priznat.

U popisu 10 godina kasnije (31. ožujka 1931) uz pitanje materinjeg jezika i vjeroispovijesti prvi put je postavljeno pitanje (pitanja 11. i 12) narodnost – upisuje se narodnost kojoj dotično lice pripada (jugoslovenska ili druga); ako narodnost nije jugoslovenska, treba tačno naznačiti onu narodnost kojoj to lice pripada, na primjer, njemačka, mađarska, turska, itd. Svako lice može slobodno da izjavi koje je narodnosti i koji mu je materinji jezik, i popisni organi ne smeju da vrše nikakav pritisak u tom pogledu (Sentić, 1978:13-14).

Tako je već u uputama za popis bilo predviđeno da se Srbi, Hrvati, Slovenci, Makedonci, Crnogorci i neopredijeljeni muslimani popisuju kao Jugoslaveni po narodnosti. Bio je to rezultat politike toga vremena, budući

da je 1929. godine Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca promijenila naziv u Kraljevina Jugoslavija, te su sve jugoslavenske narodnosti u objavljenim rezultatima bile grupirane pod nazivom jugoslavenske narodnosti, koje govore jugoslavenskim jezikom, a za one koje to nisu preciziralo se točno kojoj narodnosti pripadaju, npr. njemačka, turska, mađarska itd.

Popisi u Titovoj Jugoslaviji - narodnost slobodno izabrana

Isto kao i u Sovjetskom savezu tako je i u SFRJ stvaranje nacionalnosti nakon Drugoga svjetskog rata bilo povezano s teritorijima. Bio je to razlog reorganizacije teritorijalnih jedinica u odnosu na one iz doba Kraljevine. Formirale su se republike, a svakoj od njih pripadao je jedan konstitutivni narod, osim Bosne i Hercegovine i Hrvatske. U Hrvatskoj su, uz Hrvate, i Srbi bili konstitutivni narod. U Bosni i Hercegovini su, uz Srbe i Hrvate, Muslimani postali konstitutivni narod 1971. A po prvi put i Makedonci i Crnogorci mogli su se nacionalno izjasniti.

U prvom poslijeratnom popisu 1948, kao i u svim prethodnim (1953, 1961, 1971, 1981. i 1991), pitanje narodnosti bilo je postavljeno u smislu jednakosti i slobodnog izjašnjenja koje je bilo zajamčeno Ustavom, i to svim narodnostima i narodima koji žive na području Jugoslavije. Tako je narodnost bila subjektivni kriterij, a odgovor se upisivao prema slobodno izraženoj nacionalnoj pripadnosti stanovnika, što je garantirao Ustav.³

Pitanje narodnosti u popisnicama

U popisu koji je proveden 15. ožujka 1948. pitanje br. 6 bilo je – narodnost. U uputama za popunjavanje popisnice postojalo je dodatno objašnjenje: "Svako lice upisaće koje je narodnosti, na pr.: Srbin, Hrvat, Slovenac, Makedonac, Crnogorac, Mađjar, Šiptar, Rumun itd. Muslimani će staviti: Srbin-musliman, Hrvat-musliman, musliman-neopredeljen."⁴

Osam godina kasnije, u popisu od 31. ožujka 1953, postavljeno je isto pitanje (pitanje 11) – narodnost, no ovaj put s dodatnim objašnjenjima koja su navedena uz samo pitanje, a ne u uputama kao u prethodnom popisu: "Svako lice upisuje koje je narodnosti, na pr.: Srbin, Hrvat, Slovenac, Makedonac, Crnogorac, Mađjar, Šiptar, Nemač, Italijan, Čeh, Slovak, Turčin, Ciganin itd. Lice jugoslovenskog porekla, koje nije bliže nacionalno opredeljeno, upisuje:

³ U popisima 1948. i 1953. godine za djecu ispod 10 godina starosti a, u popisima 1971. i 1981. ispod 15 godina, podatak o narodnosti je upisivan prema izjavi jednog od roditelja ili prema izjavi staratelja. Izvor: *Popis stanovništva, domaćinstva i stanova 1981. Opšta i metodološka objašnjenja*. Beograd, SZS, 1983, str. 3.

⁴ *Uporedni pregled rezultata popisa od 1921-1981. godine*. Savezni Zavod za statistiku, Beograd, 1988, str. 50.

Jugosloven-neopredeljen, a drugo nacionalno neopredeljeno lice upisuje: nacionalno-neopredeljen."⁵ U objavljenim rezultatima detaljna klasifikacija sadržavala je, pored jugoslavenskih narodnosti, i narodnosti zemalja s kojima Jugoslavija graniči, i sve narodnosti s više od 1000 pripadnika nastanjenih u Jugoslaviji.⁶

I u popisu 31. ožujka 1961. (kao i 1953. godine) pitanje 11 je bilo – narodnost, ali s određenim promjenama u klasifikaciji i u uputama. Uz pitanje je napisano dodatno objašnjenje: "Svako lice upisuje koje je narodnosti, na pr.: Srbin, Hrvat, Slovenac, Makedonac, Crnogorac, Musliman (u smislu etničke pripadnosti), Šiptar, Madjar, Turčin, Slovak, Bugarin, Rumun, Italijan, Čeh, Slovak, Ciganin itd. Gradjanin FNRJ, koji nije bliže nacionalno opredeljen, upisuje Jugosloven – nacionalno neopredeljen."⁷

Dakle, glavna razlika se odnosi na muslimansku etničku grupu. Ovi posljednji su se 1953. deklarirali Jugoslaven neopredeljen, a 1961. godine kao Muslimani (u smislu etničke pripadnosti). U uputama za provodjenje popisa stajalo je nešto detaljnije objašnjenje: "Musliman kao podatak o narodnosti, znači etničku, a ne versku pripadnost. Taj odgovor upisuju samo lica jugoslovenskog porekla koja se smatraju Muslimanima u smislu etničke pripadnosti. Prema tome, odgovor Musliman ne treba da upisuju pripadnici nejugoslovenskih narodnosti, kao sto su Šiptari, Turci, kao ni Srbi, Hrvati, Crnogorci, Makedonci i drugi koji se smatraju pripadnicima islamske verske zajednice... S obzirom da odgovor Musliman označava etničku, a ne versku pripadnost, taj odgovor mogu da upišu i lica bez vere, ako smatraju da pripadaju toj etničkoj grupi."⁸

Za razliku od prethodnih popisa, u popisu od 31. ožujka 1971. godine, pitanje br. 10 je glasilo - narodnost ili etnička pripadnost - (s dodatnim objašnjenjem koje je stajalo uz pitanje): "Upisuje se narodnost ili etnička pripadnost prema izjavi lica koje se popisuje. Za djecu mladju od 15 godina izjavu daje roditelj. Prema članu 41. Ustava SFRJ gradjanin može da se ne izjasni po ovome pitanju, za sebe i za svoju mladju djecu od 15 godina, ako

⁵ *Popis stanovništva 1953. godine. Knjiga I. Vitalna i etnička obeležja. Konačni rezultati za FNRJ i narodne republike.* Savezni Zavod za statistiku, Beograd, 1959, str. IX.

⁶ *Popis stanovništva 1953. godine. Knjiga I. Vitalna i etnička obeležja. Konačni rezultati za FNRJ i narodne republike.* Savezni zavod za statistiku, Beograd, 1959, str. XXXV.

⁷ *Uperedni pregled rezultata popisa od 1921-1981. godine.* Savezni zavod za statistiku, Beograd, 1988, str. 65.

⁸ *Popis stanovništva 1961. Vitalna, etnička i migraciona obeležja. Knjiga I.* Savezni zavod za statistiku, Beograd, 1970.

to ne želi."⁹ Ovdje se ne navode primjeri narodnosti kao u prethodnim popisima. Prvi put se u popisu 1971. uz narodnost pojavljuje termin etnička pripadnost. U ovome se popisu taj termin koristi vjerojatno iz razloga što su se jasno razlikovale narodnosti od etničkih grupa i to inidirektno u objavljenim podacima (tabela 1).

Deset godina poslije, pitanje o nacionalnoj pripadnosti (pitanje 9) još je više prošireno. Ono je u popisnici 1981. glasilo: "Pripadnost narodu, narodnosti ili etničkoj grupi", uz objašnjenje: "Prema članu 170 Ustava SFRJ, građanin može i da se ne izjasni po ovom pitanju."¹⁰

Vidimo, dakle, da se u službenoj statistici prilikom popisa 1948, 1953. i 1961. koristio pojam narodnost, u popisu 1971. pojam narodnost ili etnička pripadnost, a 1981. - narod, narodnost ili etnička grupa.

Ni jedne upute nisu sadržavale objašnjenje pojmova narod, narodnost i nacionalnost ili pojam etničke grupe. Štoviše, ti su se pojmovi često izjednačavali, a u svakidašnjem govoru najčešće su se koristili kao sinonimi. Tako se npr. u Klaićevu *Rječniku stranih riječi* (izdanje 1985), pojam nacionalnost izjednačava s narodnosti,¹¹ isto kao i pojam etnički.¹² Isto tako se i u *Rečniku srpskohrvatskog književnog jezika* pojam nacionalnost i narodnost poistovjećuju.¹³

Ali, bez obzira na različitu upotrebu pojmova od popisa do popisa, značenja su ostala ista. Pod pojmom narodnost (do 1981) ili nacionalnost (u popisu 1991. godine, kao što ćemo vidjeti poslije) podrazumijevala se – pripadnost određenom narodu, nacionalnoj manjini ili etničkoj grupi (Radovanović, 1995).

⁹ *Popis stanovništva i stanova 1971. Vitalna, etnička i migraciona obeležja. Rezultati po republikama i pokrajinama.* Savezni zavod za statistiku, Beograd, 1974, str. XVIII-XIX.

¹⁰ *Upredni pregled rezultata popisa od 1921-1981. godine.* Savezni zavod za statistiku, Beograd, 1988, str. 92.

¹¹ Nacionalnost, - osti (isp. nacija) narodnost; pripadnost naciji (Klaić, 1985).

¹² **Etnički**, grč. (ethnikos – koji pripada narodu, narodni) narodnosni, po narodnosti; koji se odnosi na narod; povezan s pripadnošću nekom narodu, s njegovom kulturom; etnički sastav – sastav stanovništva po narodnostima (Klaić, 1985).

¹³ **Nacionalnost**, -osti ž **1.** pripadnost određenoj naciji, nacionalno obeležje, narodnost. **2.** pripadnici jedne nacije, narod, nacija. **narodnost**, -osti ž **1.** *svest o pripadnosti jednoj zajednici koja se stvara kroz generacije pod uticajem iste političke prošlosti, istih tradicija, teritorije, istog jezika i zajedničkih ekonomskih i kulturnih uslova; pripadnost određenom narodu. 2. etnička, nacionalna grana, grupa, skupina naroda u jednoj zemlji drugačijeg porekla od većine njenog stanovništva: mešanje narodnosti, mozaik narodnosti* (*Rečnik srpskohrvatskog književnog jezika*, Matica srpska - Matica hrvatska, Novi Sad - Zagreb, 1969 /fototipsko izdanje, 1982/).

Iako su sve narodnosti formalno-pravno bile jednake pred Ustavom, ipak su među njima postojale razlike. Tako su narodima nazivane sve nacionalnosti (Crnogorci, Hrvati, Makedonci, Muslimani, Slovenci i Srbi) koje su imale pravo na ostvarivanje vlastite državnosti u smislu teritorijalne suverenosti i svih ostalih pravnih aspekata državnosti (osamostaljenje, otcjepljenje); narodnostima one nacionalnosti koje svoju državnost ostvaruju u drugoj zemlji, a ostalim nacionalnostima i etničkim grupama manje brojne nacionalnosti (npr. Austrijanci) s državnošću u drugoj zemlji ili, pak, etničke skupine bez državne suverenosti (npr. Romi, Vlasi) (Šterc, 1991).

Raniji pojam "nacionalna manjina" (Albanci, Bugari, Česi, Talijani, Mađari, Rumunji, Rusini, Slovaci i Turci) zamijenjen je pojmom "narodnost" upravo stoga da bi se respektirala jednakost i izbjegle sve negativne konotacije koje nosi sa sobom riječ manjina.¹⁴ Prema Ustavu iz 1974. sve su nacionalne manjine imale ista prava bez obzira na njihov apsolutni udio u stanovništvu.

Indirektna kategorizacija

Unatoč tome što kategorizacija nacionalnosti nije bila objašnjena ni u objavljenim rezultatima, ni u uputama prilikom popisa, pa ni u metodološkim uputama popisa, ona je ipak indirektno postojala (tabela 1).

U objavljenim popisnim rezultatima, osim u onome iz 1948. godine, nije bilo razlike između jugoslavenskih naroda i ostalih narodnosti. Redosljed narodnosti odgovarao je njihovoj apsolutnoj zastupljenosti u ukupnom stanovništvu, pa su se npr. Crnogorci našli iza Mađara ili npr. iza Šiptara.

U svim slijedećim popisima princip klasifikacije je bio da se na prvo mjesto stave jugoslavenski narodi, a zatim ostale narodnosti. U popisu 1953. i 1961. jugoslavenski narodi su djelomično poredani prema principu brojčane zastupljenosti. To proizlazi iz toga što su neopredjeljeni Jugoslaveni (ova kategorija se odnosila samo na osobe jugoslavenskog porijekla), iako brojniji i od Makedonaca i od Crnogoraca, stavljeni na posljednje mjesto.

¹⁴ Petrić (1965) piše: "Ustav SFRJ u čl. 3 uveo je izraz "narodnost" umesto nacionalna manjina, kako bi i terminološki ukazao da pripadniku svake narodnosti treba da budu u svakom pogledu obezbedjena sva prava i ravnopravni položaj bez obzira da li pripada većinskom ili manjinskom narodu".

Tabela 1.

Liste narodnosti u popisima 1948, 1951, 1961, 1971. i 1981.

1948	1953	1961	1971	1981
Narodnost	Narodnost	Narodnost	Narodnost ili Etnička pripadnost	Narod, narodnost ili etnička pripadnost
Srbi	Srbi	Srbi	<i>Nacionalno se izjasnili</i>	<i>Nacionalno se izjasnili</i>
Hrvati	Hrvati	Hrvati	Crnogorci	Crnogorci
Slovenci	Slovenci	Slovenci	Hrvati	Hrvati
Makedonci	Makedonci	Makedonci	Makedonci	Makedonci
Neopredjeljeni Muslimani (Jugoslov. Porijekla)	Crnogorci	Crnogorci	Muslimani	Muslimani
Šiptari	Neopredjeljeni Jugosloveni	Muslimani u smislu etn. pripadnosti Neopredjeljeni Jugosloveni	Slovenci	Slovenci
Madjari	Šiptari		Srbi	Srbi
Crnogorci	Austrijanci	Šiptari	Albanci	Albanci
Vlasi	Bugari	Austrijanci	Bugari	Austrijanci
Turci	Česi	Bugari	Česi	Bugari
Slovaci	Slovaci	Česi	Talijani	Česi
Talijani	Grci	Slovaci	Madjari	Grci
Cigani	Talijani	Grci	Rumunji	Talijani
Rumunji	Židovi	Italijani	Rusini	Židovi
Bugari	Madjari	Jevreji	Slovaci	Madjari
Njemci	Njemci	Madjari	Turci	Njemci
Česi	Poljaci	Njemci		Poljaci
Rusini	Vlasi	Poljaci	Austrijanci	Romi
Rusi	Rumunji	Vlasi	Grci	Rumunji
Ostali i nepoznate nacionalnosti	Rusini-Ukrajinci	Rumunji	Jevreji	Rusi
	Rusi	Rusini-Ukrajinci	Njemci	Rusini
	Turci	Rusi	Poljaci	Slovaci
	Cigani	Turci	Romi-Cigani	Turci
	Vlasi	Cigani	Rusi	Ukrajinci
	Ostale slavenske nacionalnosti	Vlasi	Ukrajinci	Vlasi
	Ostale neslavenske nacionalnosti	Neodredjene nacionalnosti	Vlasi	Ostali
	Neodredjene nacionalnosti	Nepoznato	Ostali	<i>Nisu se nacionalno izjasnili</i>
	Nepoznato		<i>Nisu se nacionalno izjasnili</i>	<i>Nisu se uopće izjasnili/prema čl. 41 Ustava SFRJ</i>
			<i>Nisu se uopće izjasnili/prema čl. 41 Ustava SFRJ</i>	<i>Izjasnili se kao "Jugoslaveni"</i>
			<i>Izjasnili se kao "Jugoslaveni"</i>	<i>Izjasnili se u smislu regionalne pripadnosti</i>
			<i>Izjasnili se u smislu regionalne pripadnosti</i>	<i>Nepoznato</i>
			<i>Nepoznato</i>	

Izvor: Konačni rezultati popisa stanovništva od 15.3.1948. god. Knj. IX. Stanovništvo po narodnosti. Beograd, SZS, 1954; Popis stanovništva i stanova 1953. Knjiga 1. Vitalna i etnička obeležja. Beograd, SZS, 1959; Popis stanovništva i stanova 1961. Knjiga I. Vitalna i etnička obeležja. Beograd, SZS, 1970; Popis stanovništva i stanova 1971. Nacionalni sastav stanovništva po opštinama. Stat. bilten 727. Beograd, SZS, 1972; Popis stanovništva, domaćinstva i stanova 1981. godine. Nacionalni sastav stanovništva po opštinama. Stat. bilten 1295. Beograd, SZS, 1982.

Zatim slijede ostale nacionalnosti bez određenog reda i bez određenog objašnjenja. Međutim, da bi se ove dvije kategorije razlikovale (jugoslavenski narodi od ostalih narodnosti), ostavljen je prazan prostor između njih, ukazujući tako indirektno na njihovo postojanje.

U popisu 1971. u rezultatima o etničkom sastavu stanovništva prvi se put respektirao abecedni red u odnosu na brojčani. Osim toga jasno su praznim prostorom izdvojene, ovaj put - tri kategorije (narodi, narodnosti i etničke grupe), svaka prema abecednom redu.

U popisu 1981. međutim, nema više odvojenog prostora između triju kategorija. Sve navedene nacionalnosti (narodi, narodnosti i etničke grupe) čine samo jednu kategoriju, ali još uvijek zadržavajući redoslijed od prethodnog popisa – jugoslavenski narodi prvi (prema abecednom redu), a zatim ostale narodnosti (također prema abecednom redu), tako da je nestala vizualna razlika između narodnosti i etničkih grupa koja je postojala u popisu deset godina ranije (1971).

Ali kategorizacija narodnosti ne zaustavlja se ovdje. U toku priprema Popisa stanovništva i stanova 1971. godine, kao i u popisima koji su slijedili (1981. i 1991.) usvojena je klasifikacija koja je bila u skladu s tadašnjim Ustavom koji je proklamirao ravnopravnost svih naroda i narodnosti Jugoslavije, isto kao i prava građana da se slobodno izjasne o svojoj narodnosti ili etničkoj pripadnosti, uključujući i pravo građana da se ne izjasne ako to ne žele.¹⁵

U toj novoj klasifikaciji od 1971, stanovništvo je podijeljeno na dvije kategorije: "nacionalno se izjasnili" i "nisu se nacionalno izjasnili". Za osobe koja su se nacionalno izjasnile ustanovljen je abecedni redoslijed narodnosti u klasifikaciji, i to prvo za pripadnike naroda Jugoslavije, zatim za pripadnike narodnosti Jugoslavije, te na kraju za pripadnike ostalih naroda i narodnosti.¹⁶

Osobe koje se nisu nacionalno izjasnile razvrstane su u tri podgrupe:

- 1) Nisu se uopće izjasnili (prema čl. 41 Ustava SFRJ);
- 2) Izjasnili se kao Jugosloveni;
- 3) Izjasnili se u smislu regionalne pripadnosti.¹⁷

¹⁵ U "Objašnjenjima i napomenama". *Popis stanovništva i stanova 1971. Nacionalni sastav stanovništva po opštinama. Statistički bilten*, 727. Savezni zavod za statistiku, Beograd, 1972, str. 5.

¹⁶ *Popis stanovništva i stanova 1971. Nacionalni sastav stanovništva po opštinama. Statistički bilten*, 727. Savezni zavod za statistiku, Beograd, 1972, str. 5.

¹⁷ *Popis stanovništva i stanova 1971. Nacionalni sastav stanovništva po opštinama. Statistički bilten* 727. Beograd, SZS, 1972, str. 5.

Tako je prvi put u popisu 1971. godine uvedena u klasifikaciju podgrupa 1, što je građanima, koji se nisu željeli izjasniti o svojoj narodnosti ili etničkoj pripadnosti, omogućilo da koriste pravo koje im je dano Ustavom SFRJ. Prvi put je dana mogućnost i onima koji su se željeli izjasniti kao Jugoslaveni, iako se takva izjava nije smatrala izjašnjavanjem u pogledu narodnosti ili etničke pripadnosti, niti se smatrala državnosću ako je bila upisana pod ovim pitanjem.¹⁸ Jugoslaveni su bili, dakle, neopredijeljen ili nacionalno neizjašnjen dio popisane populacije.

Isto tako je 1971. godine građanima dana mogućnost izjašnjavanja regionalne pripadnosti (na primjer Bosanac, Dalmatinac, Sremac, Šumadinac, Istranin, i dr.). Ova kategorija je uvedena poslije iskustva pri provedbi ranijih popisa kao i Probnog popisa 1969. godine. Savezni zavod za statistiku je za ovakve slučajeve izdao Uputstvo za popisivače na osnovi kojega su republički zavodi za statistiku donijeli dopunske upute kojih su se popisivači bili dužni pridržavati u svome radu na popisu.¹⁹

Medjutim, upute sadržane u Uputstvima nisu bile iste na prostoru SFRJ. Tako su npr. republički zavodi Srbije, Crne Gore i Slovenije donijeli dopunsku uputu prema kojoj su popisivači bili dužni bez ikakva komentara prihvatiti odgovor o regionalnoj pripadnosti pod pitanjem 10 (narodnost ili etnička pripadnost). Prema dopunskoj uputi Republičkog zavoda Makedonije popisivač je morao upozoriti građanina da izjašnjavanje za regionalnu pripadnost ne znači odgovor na pitanje o narodnosti ili etničkoj pripadnosti, ali da ima pravo i na takav odgovor.

Za razliku od navedenih republika, prema dopunskim uputama izdatima u republičkim zavodima Bosne i Hercegovine i Hrvatske, popisivač je bio dužan da građaninu, koji navede regionalnu pripadnost, ukaže na to da se time nacionalno ne izjašnjava. Ako je građanin inzistirao na svome odgovoru (regionalna pripadnost), onda se takav odgovor tretirao kao da se građanin nije nacionalno izjasnio; popisivač je napisao: "Nije se izjasnio."²⁰

¹⁸ Ovdje trebamo napomenuti da u Sovjetskom Savezu nije postojala mogućnost izjašnjavanja kao "Sovjeti".

¹⁹ Već je 1953, ako je popisana osoba inzistirala na regionalnom izjašnjavanju, mogla biti upisana kao takva, iako je u Uputstvima bilo rečeno: "Ne bi trebalo da se kao odgovor o narodnosti upisuje uža teritorijalna pripadnost, kao npr.: Istranin, Bošnjak, Dalmatinac i sl. Medjutim ako lice ostaje pri tome da je to njegova narodnost, neka se upiše takav odgovor u popisnici". "Popis stanovništva i stanova 1971. Nacionalni sastav po opštinama". *Statistički bilten*, 727. Savezni zavod za statistiku, Beograd 1971, str. 5.

²⁰ *Popis stanovništva i stanova 1971. Nacionalni sastav stanovništva po opštinama. Statistički bilten* 727. Beograd, SZS, 1972, str. 5.

Upravo se stoga u objavljenim rezultatima Popisa 1971. godine u svim republikama, osim u Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj, može vidjeti brojčani udio stanovnika koji su se regionalno izjasnili (iako je to bio relativno mali broj), a u ove dvije republike takve su osobe svrstane u grupu Lica koja se nisu izjasnila prema čl. 41. Ustava SFRJ.

Mogući razlog zbog čega samo u Bosni i Hercegovini i u Hrvatskoj građani nisu imali pravo izjasniti se za regionalnu pripadnost – jest pokušaj vladajuće politike da ignorira jačanje regionalizama (Istra, Dalmacija) ili stvaranje bosanske narodnosti – te su zato formulirane upute i direktive posebno za te dvije republike.

Nove kategorije: Muslimani i Jugoslaveni

Iako su u popisnim razdobljima neke nacionalnosti "nestajale", a druge "nastajale", dvije od njih potrebno je posebno izdvojiti. To su Muslimani i Jugoslaveni.

Muslimani

Narodnost "Muslimani" kreirana je u Jugoslaviji poslije Drugoga svjetskog rata. Točnije, u popisu 1961. godine prvi put se javlja kategorija "Muslimani u etničkom smislu", a 1971. u statistici je uvedena kategorija "Muslimani" (koja se piše velikim slovom) kao jedan od naroda Jugoslavije. Ako sukcesivno pogledamo popise stanovništva možemo uočiti kako se kategorija i broj osoba izjašnjenih kao Musliman mijenjala od popisa do popisa; 1948. godine bilo je nešto više od 800000 osoba, a 1991. više od 2300000. To znači da se kroz 43 godine broj Muslimana povećao skoro tri puta.

Rezultat povećanja je, prije svega, bila promjena deklaracije građana. Kao što smo vidjeli u prvom poslijeratnom popisu 1948. godine kategorija m/Muslimani je bila posebno tretirana. Odnosila se samo na jugoslavenske muslimane koji su se mogli deklarirati kao Srbin-musliman, Hrvat-musliman, Makedonac-musliman ili neopredjeljeni muslimani (tabela 2). Ova je klasifikacija postojala samo za vrijeme održavanja popisa, jer su oni muslimani koji su se deklarirali Srbin-musliman – bili pribrojeni Srbima, Hrvat-musliman - Hrvatima itd., dok su neopredjeljeni muslimani bili posebno klasificirani. 1948. godine tako izjašnjenih najviše je bilo u Bosni i Hercegovini (ukupno 788403). Esad Ćimić (1989) piše da su se nacionalno opredjeljivali isključivo neki intelektualci i politički aktivisti koji su i time iskazivali svoju emancipiranost od religije i svoju, paradoksalno, anacionalnost.

Tabela 2.

Nacionalno opredjeljeni i neopredjeljeni muslimani jugoslavenskog porijekla (popis 1948. godine)

Narodna Republika	Muslimani – Jugoslaveni				
	Ukupno	od toga popisani kao			
		Srbi	Hrvati	Makedonci	neopredjeljeni
Srbija	105 396	87 637	444		17 315
Hrvatska	4 563	274	3 212		1 077
Slovenija	321	68	74		179
Bosna i Hercegovina	885 689	71 991	25 295		788 403
Makedonija	39 031	353	22	37 096	1560
Crna Gora	1 124	713	24		387
Jugoslavija	1 036 124	161 036	29 071	37 096	808 921

Izvor: Konačni rezultati popisa stanovništva od 15. marta 1948. godine. Knjiga IX. Stanovništvo po narodnosti. Beograd: SZS, 1954.

Sedam godina kasnije, u popisu 1953. godine, za muslimane jugoslavenskog porijekla predviđena je grupa "Jugoslaveni neopredjeljeni", a u popisu 1961. godine mogli su se deklarirati kao Muslimani po etničkoj pripadnosti. Ovaj put su se muslimani podijelili – jedan dio vjerojatno se deklarirao kao Jugoslaveni, a drugi dio prema kategoriji iz tada aktualnog popisa (1961). Posljedica takvog izjašnjavanja bila je da se broj muslimana u Bosni i Hercegovini smanjio; sa 31% na 26% (tabela 3). Kada je službeno priznata narodnost Muslimani (s velikim M, navedeno u množini), njihov broj je znatno povećan, a za kategoriju Jugoslaveni odlučivali su se oni koji nisu željeli deklarirati ni jednu nacionalnost.

Poslije više od 40 godina postojanja, etnička individualnost Muslimana, kreirana na osnovi objektivnih elemenata (religijsko-kulturoloških karakteristika) i subjektivnih stavova (slobodno izjašnjavanje) ne može se negirati. Međutim, naziv nacionalnost je još jednom promijenjen nakon raspada SFRJ i kreiranja Bosne i Hercegovine kao samostalne države. Umjesto pojam Muslimani uvodi se novi – Bošnjaci, a jezik kojim govore je bošnjački.

Na prostoru bivše Jugoslavije pojam Musliman nije izazivao ni nedoumice ni dileme. Jasno je bilo da se taj pojam odnosio na Muslimane slavenskog porijekla kao i to da je istovremeno bilo moguće biti i Musliman i ateist. Međutim u svjetskim okvirima taj pojam nije bio dovoljno jasan, tim više

što je SFRJ bila laička zemlja. Stoga je zanimljivo citirati neke napise iz stranih tekstova koji komentiraju stvaranje narodnosti Muslimani u Titovoj Jugoslaviji.

Tabela 3.

Etnička struktura Bosne i Hercegovine prema popisima 1948-1991, (u %)

Narodnosti	1948	1953	1961	1971	1981	1991
Neopredjeljeni Muslimani	30,7					
Neopredjeljeni Jugosloveni Muslimani (u etničkom smislu)		31,3				
Muslimani			25,7			
Srbi				39,6	39,5	43,4
Srbi	44,3	44,4	42,9	37,2	32,0	31,2
Hrvati	23,9	23,0	21,7	20,6	18,4	17,4
Jugosloveni			8,4	1,2	7,9	5,5
Ostali	1,0	1,3	1,3	1,5	2,2	2,6
Ukupno	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

*Izvor: Popis stanovništva, domaćinstva i stanova 1981. godine. Nacionalni sastav stanovništva po opštinama. Statistički bilten 1295. Beograd, SZS, 1982.
Statistički godišnjak Republike Bosne i Hercegovine. Sarajevo, SZS, 1994.*

U francuskom časopisu *L'Express* iz 1992. godine (25. srpanj, str. 57) piše "da je Tito stvorio 'narodnost' Musliman, koja se ne bazira na religijskom faktoru, da bi se postigla etnička ravnoteža određenih regija. Odnosno, trebalo je oslabiti Srbe, jer bi broj Muslimana koji su se deklarirali kao Srbi doveo do njihova povećanja i stvaranja većinskog naroda u Jugoslaviji." Yves Lacoste (1992:30), isto kao i Aleksandar Popović (1990), kreiranje narodnosti Muslimani objašnjavaju uglavnom međunarodnom politikom toga vremena. "Ta mjera je, čini se, na međunarodnom planu značila stvaranje dobrih odnosa između Jugoslavije i arapskih zemalja: Tito i Naser bili su bliski prijatelji, i sa Nehruom su kreirali Pokret nesvrstanih u Beogradu 1961. godine. A na unutarnjem planu, priznavanje Muslimana kao narodnosti je bio jedan od načina da se dijelom zadovolje težnje muslimanskih intelektualaca, a dijelom da bi se smanjili politički utjecaji islamista koji su se počeli javljati od 1970. u bosansko-hercegovačkim gradovima, a naročito nakon objavljivanja Izetbegovićeve deklaracije."

Aleksandar Popović (1990:27-28) piše: "Zna se kada i u kojem je momentu Jugoslavija počela igrati važnu ulogu u pokretu Nesvrstanih u kojima su

dominirale muslimanske zemlje. I upravo stoga Jugoslavija nije mogla sebi priuštiti da ne ojača svoj položaj i da ne prizna muslimane kao narodnost."

Jugoslaveni - stanovništvo nacionalno neopredijeljeno

Tek od 1961. godine mogu se pratiti promjene broja osoba koje su se u popisima deklarirale kao Jugoslaveni. Od ukupno 317124 Jugoslavena ili 1,7% ukupnog stanovništva Jugoslavije, koliko ih je bilo 1961. godine, čak 87% od ovoga broja činilo je stanovništvo Bosne i Hercegovine. Iz toga se može zaključiti da su se još uvijek miješale kategorije "Muslimani" i "Jugoslaveni neopredijeljeni", što znači da se u stvarnosti veoma mali broj građana izjasnio kao Jugoslaven (Djošić, 1984).

Prema popisu 1971. broj je Jugoslavena drastično smanjen (za 44025 ili 14%), uglavnom zbog smanjenja pripadnika te kategorije u Bosni i Hercegovini koji su se te godine deklarirali kao Muslimani u smislu nacionalnosti. Prvi put se u ovome popisu, a poslije i u onima koji su slijedili, stanovništvo podijelilo na dvije grupe (objašnjeno u tekstu ispred): stanovništvo koje se nacionalno izjasnilo, i ono koje se nije nacionalno izjasnilo. Upravo u ovoj posljednjoj grupi našla se i kategorija Jugoslaveni. Odnosno, građanima je ostavljena mogućnost da izjave da su Jugoslaveni, iako se takva izjava nije smatrala izjašnjavanjem u pogledu narodnosti ili etničke pripadnosti.

Rekli smo da je ukupno smanjenje broja Jugoslavena 1971. bilo uzrokom "prelaska" Muslimana iz kategorije "Jugoslaven neopredijeljen" u kategoriju "Musliman u smislu nacionalnosti". Međutim, te iste godine, u drugim se regijama povećao broj Jugoslavena. Iako su brojke u relativnom i apsolutnom smislu skromne, treba napomenuti da se npr. u Vojvodini od 1961. do 1971. broj Jugoslavena povećao od 3174 na 46928, ili sa 0,2% na 2,4%; u Crnoj Gori sa 1559 na 10943, odnosno sa 0,3% na 2,1%. Godine 1981. više od milijun osoba u SFRJ deklariralo se kao Jugoslaveni (1291024), što je gotovo pet puta više nego u prethodnom popisu.

Ako analiziramo rezultate popisa te iste godine, uočavamo da Jugoslaveni ne čine jednu posebnu lingvističku grupu i da ih je najveći broj u Hrvatskoj, Vojvodini i Bosni i Hercegovini, odnosno u regijama hrvatsko-srpskog, odnosno srpsko-hrvatskog jezika. Velik je broj koncentriran i u pograničnim područjima: u dvjema općinama u Srbiji uz bugarsku granicu i u Istri. Međutim, vrlo je mali broj Jugoslavena u Crnoj Gori i Makedoniji, kao i u Sloveniji i na Kosovu gdje se stanovništvo uglavnom izjašnjavalo za nacionalnu pripadnost.

Dobna struktura Jugoslavena pokazuje da se uglavnom radi o mladim generacijama; 1981. godine 30% ih je bilo mlađe od 18 godina. Samo je u Hrvatskoj 1961. godine bio velik broj osoba u dobi od 25 do 35 godina, koje su se izjasnile kao Jugoslaveni, i to većinom muškarci. Riječ je o generaciji koja je proživjela Drugi svjetski rat i koja je deset godina kasnije "nestala" izjašnjavajući se za svoju originalnu nacionalnost. Izjašnjavanje za jugoslavenstvo nije bila karakteristika ratnih generacija nego onih rođenih poslije Drugoga svjetskog rata, u razdoblju 1946-1961. godina ili, točnije, generacija rođenih između 1951. i 1956. u etnički miješanim brakovima (Mrdjen, 2000). Te su generacije zapravo bile autentični predstavnik onoga duhovnog naslijeđa koje se prepoznaje kao identitet socijalističke Jugoslavije do njezina raspada.

Posljednji jugoslavenski popis (1991) – rivalitet statistike i politike

Politička klima koja je nastala poslije slobodnih izbora (srpanj-prosinac 1990.) bez sumnje je utjecala na posljednji jugoslavenski popis 1991. godine.²¹ On je bio proveden u travnju kada je proces dezintegracije Jugoslavije i formiranje novih država već počeo. Medijski ratovi koji su slijedili obrazac iz izbornog perioda još su se jednom ponovili. Najveći je interes u aktualnom popisu bio da li će i koliko građana promijeniti svoju deklaraciju u odnosu na onu od 10 godina ranije. Najviše se računalo s Jugoslavenima; hoće li njihov broj rasti ili će se smanjivati u korist originalne nacije? Tako su nacionalističke političke partije inzistirale da se njihove pristaše ne deklariraju kao Jugoslaveni. Razlog je bio jasan – trebalo je biti brojniji od drugih, jer rezultati će se prvenstveno koristiti u političke svrhe – u svrhu političkih debata kao pokazatelj moći i odnosa snaga između nacionalnosti.

Upravo zbog takvih tenzija i eksplozije nacionalizama, jugoslavenstvo kao nacionalno opredjeljenje gotovo je iščezlo. Nestalo je u korist originalne narodnosti ili narodnosti roditelja (ako su to bila djeca koje su roditelji deklarirali jugoslavenima). Najveća se promjena dogodila u Hrvatskoj, veća nego drugdje: broj Jugoslavena se smanjio s 8,2 % ili 379057 1981. godine, na samo 2,2 % ili 106041 u popisu 1991. U Bosni i Hercegovini su tenzije u vrijeme popisa bile manje i udio onih koji su se deklarirali Jugoslavenima manje je opao: od 7,9% u 1981, na 5,5% u 1991. Nasuprot tome, u

²¹ Već 1981. godine su politički događaji na Kosovu imali utjecaja na popis, koji je u toj pokrajini, zbog masovnih demonstracija Albanaca, bio odgodjen za nekoliko tjedana.

Vojvodini je taj broj čak lagano porastao; 70000 osoba više deklariralo se Jugoslavenima 1991. u odnosu na 1981.

Ali promjene deklaracije u Hrvatskoj nisu se dogodile samo u grupi Jugoslavena, nego i u grupi onih koji su se regionalno deklarirali, osobito u Istri. U toj regiji, broj osoba koje su se izjasnile za regionalnu pripadnost znatno se povećao. U nekim općinama čak je 11-35% ukupnog stanovništva svoju nacionalnu pripadnost definiralo regionalnom kategorijom (vjerojatno Istranin).

Broj nacionalnosti = 1, 2, 3...

Uspoređujući s prethodnim jugoslavenskim popisima, uočavamo da je 1991. još jednom promijenjena formulacija koja određuje pojam etničke pripadnosti. Ovaj put uveden je novi termin – nacionalnost, za razliku od prijašnjih popisa, kao što je već navedeno u tekstu: narodnost (1948, 1953, 1961), narodnost ili etnička pripadnost (1971), narod, narodnost ili etnička grupa (1981). Dakle, u popisu 1991. godine pitanje br. 8 je glasilo – nacionalna pripadnost, uz objašnjenje: "Prema čl. 170. Ustava SFRJ građanin može i da se ne izjasni po ovom pitanju."²² Promjena formulacije pitanja u odnosu na 1981. godinu bila je da bi se uklonila moguća konotacija i neravnopravnosti pojedinih etničkih kategorija (M. Kovačević, 1991).

U metodološkim uputama Popisa navedeno je da je na osnovi odredaba Ustava popisivač dužan upisati točno onakav odgovor kako se popisivana osoba izjasni o nacionalnoj pripadnosti. U slučaju da se ne izjasni, upisuje se sljedeći odgovor: "Nije se izjasnio."²³

Popisnica koju je izdao Savezni zavod za statistiku SFRJ, bila je ista za sve republike i pokrajine. Međutim, rezultati su se bitno razlikovali, a oni se odnose uglavnom na broj nacionalnosti za koje su objavljeni prvi podaci.

²² *Popis stanovništva, domaćinstva, stanova i poljoprivrednih gazdinstava u 1991. godini. SFRJ - Savezni zavod za statistiku. Popisnica, obrazac P-1.*

²³ "Popis stanovništva, domaćinstva, stanova i poljoprivrednih gazdinstava u 1991. godini. Metodologija za pripremu, organizovanje i sprovođenje popisa". *Metodološki materijali*, 354. Savezni zavod za statistiku, Beograd, 1990, str. 76.

Za djecu do 15 godina odgovor daje jedan od roditelja, usvojitelj ili staratelj, kao što je bilo u popisu 1971. i 1981, za razliku od popisa 1953. i 1961. kada je limit bio 10 godina.

Tabela 4.

Liste narodnosti u konačnim rezultatima popisa 1991. (1994.)

Slovenija	Hrvatska	Bosna i Hercegovina	SRJ	Makedonija	
1991			1994		
Narodnost	Narodnost	Nacionalnost	Nacionalnost	Nacionalnost	Nacionalnost
<i>Narodno opredjeljeni</i>	Hrvati	Crnogorci	Srbi	Makedonci	Makedonci
Slovinci	Albanci	Hrvati	Crnogorci	Albanci	Albanci
Talijani	Austrijanci	Makedonci	Jugoslaveni	Turci	Turci
Madjari	Bugari	Muslimani	Albanci	Romi	Romi
Romi	Crnogorci	Slovinci	Bugari	Vlasi	Vlasi
Albanci	Česi	Srbi	Bunjevci	Srbi	Srbi
Austrijanci	Grci	Jugoslaveni	Vlasi	Muslimani	Bošnjaci
Bugari	Madjari	Albanci	Grci	Egipćani	Bugari
Česi	Makedonci	Česi	Židovi	Crnogorci	Grci
Crnogorci	Muslimani	Talijani	Madjari	Hrvati	Egipćani
Grci	Njemci	Židovi	Makedonci	Bugari	Muslimani
Hrvati	Poljaci	Madjari	Muslimani	Slovinci	Poljaci
Židovi	Romi	Njemci	Njemci	Grci	Rusi
Makedonci	Rumunji	Poljaci	Poljaci	Rusi	Slovinci
Muslimani	Rusi	Romi	Romi	Poljaci	Ukrajinci
Njemci	Rusini	Rumunji	Rumunji	Njemci	Madjari
Poljaci	Slovaci	Rusi	Rusi	Madjari	Hrvati
Rumunji	Slovinci	Rusini	Rusini	Česi	Crnogorci
Rusi	Srbi	Slovaci	Slovaci	Rumunji	Ostali
Rusini	Talijani	Turci	Slovinci	Talijani	Nisu se izjasnili
Slovaci	Turci	Ukrajinci	Turci	Ukrajinci	Izjasnili se u smislu regionalne pripadnosti
Srbi	Ukrajinci	Ostali	Ukrajinci	Slovaci	
Turci	Vlasi	Neizjašnjeni ili neopredjeljeni	Hrvati	Rusini	Nepoznato
Ukrajinci	Židovi		Česi	Jevreji	
Vlasi	Ostali	Regionalna pripadnost	Šokci	Austrijanci	
Ostali	Neizjašnjeni prema Ustavu bivše Jugoslavije	Nepoznato	Ostali	Ostali	
<i>Narodno neopredjeljeni</i>			Neizjašnjeni ili neopredjeljeni	Nepoznato	
Narodno se nisu opredjelili prema čl. 214. Ustava RS	Jugoslaveni				
Opredjelili se kao Jugoslaveni	Regionalna pripadnost		Regionalna pripadnost		
Opredjelili se prema regionalnoj pripadnosti	Nepoznato		Nepoznato		
<i>Nepoznato</i>					

Izvor: Popis prebivalstva, gospodinjstev, stanovanj in kmečkih gospodarstev v Republiki Sloveniji 1991. Začasni podatki. Statistične informacije 30. Ljubljana, ZRSS, 1992;
Statistički ljetopis 1992. Zagreb, Državni zavod za statistiku, 1993;
Statistički godišnjak Republike Bosne i Hercegovine 1992. Sarajevo, DZS, 1994;
Popis stanovništva i domaćinstava SR Jugoslavije 1991. god. Detaljna klasifikacija stanovništva po nacionalnosti. Knj. 3. Beograd, SZS, 1993;
Popis na naselenieto, domakinstvata, stanovite i zemjodelskite stopanstva vo Republika Makedonija, 1994. godina. Kniga I. Definitivni podacoti. Statisticki pregled 226. Skopje, Republički zavod za statistika, 1992, str. 59;
Popis na naselenieto, domakinstvata, stanovite i zemjodelskite stopanstva vo Republika Makedonija, 1994. godina. Kniga I. Naselenie po nacionalna pripadnost, veroispoved, majčin jazik i državjansvo. Domakinstva. Stanovi. Zemjodelski stopanstva. Definitivni rezultati po opštini. Skopje, Zavod za statistika, 1996, str. 38;
Stanovništvo i domaćinstva SR Jugoslavije prema popisu 1991. Stanovništvo 1947. Beograd, SZS, CDI, IDN, 1995.

U prvim rezultatima koje je objavio Savezni zavod za statistiku SFRJ,²⁴ za Bosnu i Hercegovinu objavljeni su podaci za samo četiri nacionalnosti (Hrvati, Muslimani, Srbi, Jugoslaveni), plus "ostali", a u Crnoj Gori za osam (Crnogorci, Hrvati, Makedonci, Muslimani, Slovenci, Srbi, Jugosloveni, Albanci) i "ostali".

Smanjivanje broja kategorija u prvim rezultatima popisa vjerojatno je uvjetovano brzinom kojom je trebalo objaviti rezultate, a koji su, isticanjem najzastupljenijih nacionalnosti, koristili političkom trenutku. Takva pretpostavka nameće se iz podatka da je broj nacionalnosti u tim dvjema republikama, u rezultatima objavljenima dvije-tri godine kasnije, znatno veći. Državni zavod za statistiku Bosne i Hercegovine je 1994. objavio rezultate posljednjeg popisa za 21 nacionalnost (tabela 4),²⁵ a prema Saveznom zavodu za statistiku SRJ, 1993. godine su objavljeni podaci za 25 nacionalnosti u Crnoj Gori.²⁶

Za razliku od Bosne i Hercegovine i Crne Gore, gdje se u prvim rezultatima djelomično uvažavala lista narodnosti po abecednom redu²⁷ (prvo jugoslavenski narodi, a zatim ostale nacionalnosti), za Makedoniju su objavljeni podaci za pet grupa (Makedonci, Albanci, Turci, Romi, Srbi, plus ostali) i to respektirajući apsolutnu zastupljenost. U konačnim rezultatima objavljenima 1992. godine lista nacionalnosti povećana je na 25, s tim da je zadržan princip brojčane zastupljenosti, ali jasno izdvajajući najprije 5 narodnosti koje se spominju u preambuli Ustava Makedonije iz 1991. godine (Makedonci, Albanci, Turci, Romi, Vlasi), a zatim sve ostale narodnosti.²⁸ Nekoliko godina poslije (1994) u Makedoniji je ponovno

²⁴ "Prvi rezultati Popisa stanovništva, domaćinstva, stanova i poljoprivrednih gazdinstava 1991. godine. Nacionalni sastav stanovništva po opštinama". *Statistički bilten*, broj 1934. Savezni zavod za statistiku, Beograd, 1992.

²⁵ Prema sljedećem rasporedu: Crnogorci, Hrvati, Makedonci, Muslimani, Slovenci, Srbi, Jugosloveni, Albanci, Česi, Italijani, Jevreji, Madjari, Nijemci, Poljaci, Romi, Rumuni, Rusi, Rusini, Slovaci, Turci, Ukrajinci, Ostali, Nisu se nacionalno izjasnili ili opredijelili prema članu Ustava SFRJ, Regionalna pripadnost, Nepoznato (*Statistički godišnjak Republike Bosne i Hercegovine 1992*. Državni zavod za statistiku, Sarajevo, 1994, str. 44). Isti rezultati objavljeni su u: *Statistički bilten*, 2. Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 2000, str. 19.

²⁶ Srbi, Crnogorci, Jugosloveni, Albanci, Bugari, Bunjevci, Vlasi, Grci, Jevreji, Madjari, Makedonci, Muslimani, Nemci, Poljaci, Romi, Rumuni, Rusi, Rusini, Slovaci, Slovenci, Turci, Ukrajinci, Hrvati, Česi, Šokci, Ostali, Neizjašnjeni inepredjeljeni, Regionalna pripadnost, Nepoznato (*Popis '91. Stanovništvo. Knjiga 3. Nacionalna pripadnost - detaljna klasifikacija*. Savezna Republika Jugoslavija - Savezni zavod za statistiku, Beograd, 1993).

²⁷ Djelomično je zato što su se Jugoslaveni našli ispred ostalih narodnosti, a ne kao ranije kada su bili u grupi koja se ne izjašnjava.

²⁸ "Popis na naselenieto, domakinstvata, stanovite i zemjodelskite stopanstva vo Republika Makedonija, 1994. godina. Kniga I. Definitivni podatoci". *Statistički pregled*, br. 226. Republički zavod za statistika, Skopje, 1992, str. 59.

proveden popis stanovništva, koji su pratili europski promatrači, i u čijim je konačnim rezultatima lista nacionalnosti smanjena na 18, s tim da je dodana jedna nova nacionalnost – Bošnjaci, a ostala je i kategorija Muslimani.²⁹ I dalje je zadržan princip jasnog izdvajanja dviju grupa – narodnosti koje se spominju u Ustavu (ovaj put u toj su grupi navedeni i Srbi), a zatim ostale nacionalnosti - poredjane abecednim redom, a ne, kao 1991, po brojčanoj zastupljenosti (tabela 4).

Hrvatska i Slovenija³⁰ su jedine republike kod kojih se u prvim rezultatima broj kategorija i njihov redoslijed ne razlikuje od popisa iz 1981. godine; najprije šest jugoslavenskih naroda (po abecedi), zatim ostalih 18 nacionalnosti (takodjer po abecednom redu), plus ostali, zatim oni koji se nisu izjasnili, oni koji su se izjasnili kao Jugoslaveni, i osobe koje su deklarirale regionalnu pripadnost, te na kraju, nepoznati. Međutim, u konačnim službenim rezultatima, broj nacionalnosti i njihov redoslijed je promijenjen.

Prema podacima Državnog zavoda za statistiku Hrvatske objavljenima u travnju 1992. godine u *Dokumentaciji* br. 881,³¹ broj nacionalnosti ostao je isti (24) kao i izdvojene dvije grupe: a) nacionalno se izjasnili i b) oni koji se nisu nacionalno izjasnili. Promjena je nastala u grupi "a" gdje su sada na prvom mjestu navedeni Hrvati, a zatim slijedi lista ostalih nacionalnosti prema abecednom redu. Nekadašnji jugoslavenski narodi (Crnogorci, Makedonci, Muslimani, Slovenci, Srbi) poredani su abecednim redom i izmiješani s ostalim nacionalnostima, čime se ukazuje na promjenu njihova statusa – od naroda na nacionalnu manjinu. Uz uvođenje pojma nacionalna manjina, u Hrvatskoj se, takodjer, umjesto termina nacionalnost (koji je korišten u prvim rezultatima popisa), ponovo uvodi termin narodnost. Međutim u kasnijim publikacijama, još je jednom promijenjen redoslijed nacionalnosti.³² I dalje su Hrvati na prvom mjestu, a zatim slijede ostale nacionalne manjine prema abecednom redu (Albanci, Austrijanci, Bugari...). Prema toj klasifikaciji, Srbi koji su nekada zauzimali šesto mjesto i koji su imali status konstitutivnog naroda, sada se nalaze na 19 mjestu.

²⁹ *Popis na naselenieto, domakinstvata, stanovite i zemjodelskite stopanstva vo Republika Makedonija, 1994. godina. Kniga I. Definitivni rezultati po opštini*. Republika Makedonija - Zavod za statistika, Skopje, 1996, str. 38.

³⁰ "Popis prebivalstva, gospodinjstev, stanovanj in kmečkih gospodarstev v Republiki Sloveniji 1991. Začasni podatki". *Statistične informacije*, št. 18. Statistika prebivalstva. 6 februar 1992, st. 3. Zavod Republike Slovenije za statistiko.

³¹ "Popis stanovništva, domaćinstva, stanova i poljoprivrednih gospodarstava. Stanovništvo prema narodnosti po naseljima". *Dokumentacija*, 881. Republički zavod za statistiku, Zagreb, 1992.

³² Vidi *Statistički ljetopis 2001*. Tabela 5-11: "Stanovništvo prema nacionalnoj pripadnosti prema popisima". Republika Hrvatska - Državni zavod za statistiku, Zagreb, 2001.

U Sloveniji je, također, došlo do promjena u listi nacionalnosti u objavljenim konačnim rezultatima. Kao u Hrvatskoj, u grupi koja se nacionalno opredjelila, na prvom su mjestu Slovenci, a zatim tri autohtone nacionalne manjine (Talijani, Madjari, Romi), a potom ostale nacionalnosti prema abecednom redu (tabela 4).

U Srbiji je u prvim objavljenim rezultatima iz popisa 1991. broj nacionalnosti smanjen sa 28 (u 1981.) na 18. Ali treba napomenuti da su uvedene dvije nove nacionalnosti - Šokci i Bunjevci. Međutim, u konačnim rezultatima broj nacionalnosti je povećan na 25.³³

Iako je u metodološkim objašnjenjima za popis 1991. godine, Savezni zavod za statistiku bivše Jugoslavije odredio da se odgovor Jugoslaven po prvi put svrstava u kategoriju nacionalno opredjeljenih, s tim da je dato samo objašnjenje da će se u redosljedju klasifikacije Jugoslaveni naći iza naroda, a ispred narodnosti (nacionalnih manjina), i to bez ikakve bliže odrednice što se porazumijeva pod tim pojmom (Radovanović, 1995:189), samo su republike Bosna i Hercegovina, Srbija i Crna Gora to prihvatile. Međutim Jugoslaveni jos uvijek nisu imali ravnopravno mjesto u grupi jugoslavenskih naroda, jer su se našli na posljednjem mjestu iza šest naroda poredanih abecednim redom.

Bez obzira na to što ni jedna rekapitulativna tabela na nivou Jugoslavije nije objavljena, analizirajući liste nacionalnosti po republikama, vidimo da je popis 1991. i onaj iz 1994. u Makedoniji, različit u odnosu na prethodne. Prvo, to je broj nacionalnosti koji je povećan za pet novih: Jugoslaveni, Bunjevci i Šokci, a nešto kasnije (poslije 1992) uvedena je nacionalnost Bošnjak, umjesto Musliman u Bosni i Hercegovini, te nacionalnost Egipćani³⁴ u Makedoniji. Druga je novost ovoga popisa da je prvi put na popisnici uz ime i prezime osobe upisivan jedinstveni matični broj građana (JMBG).

³³ *Popis '91. Stanovništvo. Knjiga 3. Nacionalna pripadnost - detaljna klasifikacija. Savezna Republika Jugoslavija - Savezni zavod za statistiku, Beograd, 1993.*

³⁴ Jedna od teorija je da se radi o stanovništvu koje je došlo u Makedoniju iz Egipta s Aleksandrom Velikim jer su bili dobri kovači. Prema drugoj teoriji, oni su ustvari Romi koji su došli iz jednog mjesta na Peleponezu koje se zove Mali Egipat. Prema popisu 1994. u Makedoniji ih je bilo oko 3000. Većina ih se izjasnila da im je materinji jezik albanski (60%), a 31% makedonski. Čak 96% je islamske religije.

Popisi u novonastalim državama: 2001/2002

U SFRJ je od 1961. godine bila praksa da se popis stanovništva provodi svake desete godine. Međutim u novonastalim državama ona je prekinuta; samo je Hrvatska imala popis 2001; u Sloveniji je odgodjen za 2002. zbog nedostatka financijskih sredstava,³⁵ a u SR Jugoslaviji i Makedoniji najvjerojatnije zbog političkih problema. U ovoj posljednjoj je realiziran od 1. do 15. studenog 2002, a pratili su ga europski promatrači. U SR Jugoslaviji je popis proveden između 1. i 15. travnja 2002. ali samo na teritoriju centralne Srbije i Vojvodine.³⁶ U Bosni i Hercegovini je neizvjesno kada će se stanovništvo popisati, zbog još uvijek neriješenih političkih prilika unutar zemlje, isto kao i na Kosovu gdje je posljednji, relativno uspješno proveden, popis bio 1981. godine.³⁷

Ako pogledamo rezultate popisa stanovništva i stanova u državama u kojima su već održani (Slovenija, Hrvatska, Srbija /centralna Srbija i Vojvodina/, Makedonija) vidimo da se u mnogočemu međusobno razlikuju i da je metodologija popisa drugačija od one u SFRJ. Ali ono što je zajedničko svima, jest upisivanje jedinstvenog matičnog broja građana (JMBG) i mogućnost neizjašnjavanja o nacionalnoj (etničkoj pripadnosti).³⁸

Pokazalo se da su u ovome popisu isto kao i 1991. godine, osobito važna tri pitanja: jezik, narodnost i religija - posebno ova dva posljednja.³⁹ Upravo iz tog razloga pripreme za popis stanovništva pratila je velika medijska pozornost, osobito u Hrvatskoj, gdje je za svaku nacionalnu zajednicu (misli se na nacionalne manjine) bilo vrlo važno s kojim će postotkom sudjelovati u ukupnom stanovništvu. Jer, iako Ustav jamči ravnopravnost nacionalnih manjina, ona su u određenoj mjeri ograničena. Tako npr. prema Zakoniku o

³⁵ Iako je popis stanovništva bio predviđen za 2001, izvršen je u razdoblju od 1. do 15. travnja 2002. Razloge odgodjanja vidi u: *Sporočila o Popisu 2002/ št. 1*. Statistični urad Republike Slovenije, Ljubljana, 2002.

³⁶ Popis nije proveden u Crnoj Gori i na Kosovu. Međutim, popisom su obuhvaćena sva interno raseljena lica s Kosova i Metohije koja su se 31. ožujka 2002. našla na teritoriju Centralne Srbije i Vojvodine, te stanovnici općina Bujanovac, Medvedja i Preševo koji su se kritičnog momenta u svojstvu interno raseljenih lica nalazili na teritoriju Kosova i Metohije. Za njih je popis iznimno produžen do 25. travnja (Penev, 2002).

³⁷ Prema republičkom zakonu, popis bi na teritoriju Kosovu trebao biti poslije prestanka mandata UNMIK-a (Penev, 2002).

³⁸ U svim zemljama je uz pitanje o narodnosti bilo napisano da građanin nije dužan na to pitanje odgovoriti.

³⁹ Pitanje o vjeroispovijesti stanovništva bilo je postavljeno u popisima SFRJ 1948, 1953. i 1991. U novonastalim državama, onima u kojima je popis proveden 2001/2002, i dalje se zadržalo ovo pitanje.

izborima saborskih zastupnika: "Pripadnici etničkih i nacionalnih zajednica ili manjina, koji sudjeluju u stanovništvu Republike Hrvatske s više od 8% na temelju popisa stanovništva iz 1981, imaju pravo na zastupljenost u Saboru razmjerno svom udjelu u ukupnom stanovništvu na način utvrđen ovim zakonom."⁴⁰ Već duže vrijeme u pripremi je novi zakon o nacionalnim manjinama prema kojemu će se brojka od 8% vjerojatno smanjiti. Nedonošenje ovoga zakona i dugotrajne rasprave o njemu, otvorile su prostor brojnim nagadanjima, kao npr. da se čekaju rezultati popisa o etničkoj strukturi (što je Državni zavod opovrgavao), koji su objavljeni dosta kasno, čak 14 mjeseci poslije održavanja popisa.⁴¹

Upravo su zato nacionalne, etničke i vjerske zajednice upućivale stanovništvo da se nacionalno izjasni, jer će o njihovom broju u ukupnom stanovništvu ovisiti koja će prava neka zajednica imati – da li će i koliko sudjelovati u organima lokalne uprave i samouprave i da li će imati svoje predstavnike u parlamentu.

Ovdje je potrebno istaknuti da se u hrvatskom popisu na pitanje o nacionalnosti i vjeroispovijesti nije moralo odgovoriti. Međutim, eventualno odustajanje od izjašnjavanja pripadnosti u tom bi slučaju vjerojatno najviše pogodilo nacionalne manjine jer su njihova prava definirana udjelom u ukupnom stanovništvu.

Pitanje o nacionalnoj pripadnosti: otvoreni ili zatvoreni odgovor

Vidjeli smo da se način formuliranja pitanja o etničkoj pripadnosti u popisima SFRJ mijenjao vrlo često i da je nesumnjivo dijelom utjecao na deklariranje građana. Do promjena je došlo još jednom 2001/2002. godine, u popisima novonastalih država. Prvo, to je termin koji se koristio za obilježje o etničkoj pripadnosti stanovništva; drugo, način postavljanja pitanja, i treće, broj ponudjenih kategorija.

U Sloveniji se tako koristio termin narodna/etnična pripadnost, u Hrvatskoj narodnost, u SR Jugoslaviji nacionalna ili etnička pripadnost.

U metodološkim uputama hrvatskog popisa stanovništva piše: narodnost je obilježje koje označava pripadnost pojedinca narodu ili etničkoj skupini. Narodnost se tumači i kao osjećaj pripadnosti društvenoj zajednici (narodu) koju karakterizira etničko, jezično, i kulturno vjerojatno srodstvo njezinih pripadnika i svijest o cjelovitosti vlastite zajednice i njezine posebnosti u

⁴⁰ "Zakon o izborima zastupnika u Sabor Republike". *Narodne novine*, br. 1/193, 1993.

⁴¹ Prema objavljenim službenim podacima u Hrvatskoj je 2001. godine bilo 89,63 % Hrvata, 4,54 % Srba i 3,42% svih ostalih narodnosti.

odnosu prema drugim takvim zajednicama. Pod etničkim entitetom podrazumijeva se jedna ili više skupina ljudi, zajednica čiji pripadnici dijele zajednički identitet na temelju iste kulture, religije, jezika, običaja i drugih čimbenika.⁴²

Medjutim važnije od definicije (koja je postojala samo u uputstvima za interne potrebe, kao u Hrvatskoj, npr.) je način na koji je postavljeno pitanje. Kod postavljanja pitanja može biti više opcija: 1) unaprijed ponuditi kategorije, pa da popisana osoba izabere odgovor; mogli bismo to nazvati zatvoreni odgovor; 2) ostaviti prazan prostor za slobodno izjašnjavanje popisanih osoba ili tzv. otvoreni odgovor; 3) dati mogućnost neizjašnjavanja, odnosno nedeklariranja.

U Sloveniji su postojale sve tri opcije: ponudjene su tri kategorije narodnosti (Slovenci, Talijani, Mađari, a ostalima koji to nisu data je mogućnost da se slobodno izjasne; zatim da se izjasne narodno neopredjeljen/neopredjeljena i, konačno, građani su mogli na to pitanje ne odgovoriti (slika 1).

Slika 1.

Pitanje o nacionalnoj pripadnosti. Slovenija: Popis 2002.

Narodna/etnična pripadnost:
 Na to vprašanje vam ni treba odgovoriti, če ne želite.
 Če izberete to možnost, označite šesto (6) okence.

Slovenec/Slovenka.

Italijan/Italijanka.

Mažzar/Madžarka.

Druga narodna/etnična pripadnost (vpišite):

Sem narodno neopredeljen/neopredeljena.

Na to vprašanje ne želim odgovoriti (6).

Odgovor ni možen, ker za odsotno osebo ni izjave P-3/NV.

Ova posljednja mogućnost je novost u popisima. Iako bi se moglo pomisliti da je neopredjeljivanje isto kao kada građanin ne želi odgovoriti, treba napomenuti da ipak postoji razlika. Narodno sam neopredjeljen(na) značilo bi, u pravom smislu riječi da osoba ne pripada ni jednoj narodnosti i da se ne želi opredijeliti ni za jednu. U slučajevima kada osoba ne želi odgovoriti na pitanje, ne znači da ona ne pripada nekoj od narodnosti, nego je to njeno privatno uvjerenje o kojem se ne želi izjasniti.⁴³

⁴² Metodološke upute 5. Popis stanovništva, kućanstva i stanova 31. ožujka 2001. Interni metodološki materijal. Državni zavod za statistiku, Zagreb, 2001, str. 90.

⁴³ Ovdje se možemo osvrnuti na to kako je pitanje narodnosti tretirano u Europi. Npr. velike su se polemike vodile u Francuskoj oko toga da li u popis stanovništva treba staviti kategoriju narodnosti i vjeroispovijesti. Na kraju je prevladalo mišljenje da je to lična stvar osobe i da takva subjektivna pitanja ne bi trebala biti u popisu.

Inače, važno je napomenuti da je u Sloveniji popisnica bila napisana na tri jezika – slovenskom, talijanskom i mađarskom.

Iako su i u Hrvatskoj pri izradi popisnih pitanja korištene preporuke UN-a, popisnica je bila samo na hrvatskom jeziku, s tim da je postojao ogledni popisni materijal na jezicima nacionalnih manjina koji se mogao samo pokazati pripadnicima tih grupa ako nisu razumjeli pitanje, ali se odgovor na popisnicu upisivao na hrvatskom jeziku.

U Hrvatskoj su, za razliku od Slovenije, postojale dve opcije pitanja: nacionalno se izjasniti i nacionalno se ne izjasniti. Uz to, ponudjena je samo jedna kategorija narodnosti: Hrvat/Hrvatica (slika 2). Bez obzira što je za osobe koje ne pripadaju hrvatskoj narodnosti postojala mogućnost da se izjasne za neku drugu i da se ta narodnost upiše, ipak se stavljanjem samo jedne kategorije unaprijed utjecalo na nacionalno opredjeljenje stanovništva. To je bila i jedna od zamjerki popisa. Što se tiče opcije za građane koji se nisu željeli izjasniti o nacionalnoj pripadnosti, ona je formalno postojala (kao dodatak pitanju), ali stvarno ne, jer za nju nije bio predviđen prostor (kao npr. u Sloveniji), a odgovor se upisivao na mjestu predviđenom za druge narodnosti.

Slika 2.

Pitanje o nacionalnoj pripadnosti. Hrvatska: Popis 2001.

U SR Jugoslaviji je, za razliku od Slovenije i Hrvatske, pitanje bilo kao ranije u SFRJ - otvorenog tipa – nije se nudio nijedan odgovor, osim što je postojao dodatak pitanju (kao što smo već napisali) – prema čl. 45. Ustava Savezne Republike Jugoslavije građanin nije dužan da se izjasni (slika 3).

Slika 3.

Pitanje o nacionalnoj pripadnosti. SR Jugoslavija (Srbija): Popis 2002.

11. НАЦИОНАЛНА ИЛИ ЕТНИЧКА ПРИПАДНОСТ
(према чл. 45. Устава Савезне Републике Југославије,
грађанин није дужан да се изјасни)

I u Makedoniji je u popisu koji je proveden od 1-15. studenoga 2002, na isti način postavljeno pitanje o etničkoj pripadnosti (otvoreni odgovor), za razliku od onoga iz 1994. godine kada je ponudjeno više kategorija nacionalnosti. Takodjer, prema čl. 11 Popisnog zakona, građani nisu bili dužni odgovoriti na to pitanje (isto kao i na pitanje o vjeroispovijesti).

Slika 4.

Pitanje o nacionalnoj pripadnosti. Makedonija: Popis 2002.

22. Изјаснување по национална припадност

(Во согласност со член 11 од Законот за Попис, лицето може од приватни причини и да не се изјасни по ова прашање

(наведете)

Popisnice su bile na nekoliko jezika: makedonskom, makedonskom i albanskom (ista popisnica), i još jedna na pet jezika (turskom, vlaškom, romskom, srpskom i makedonskom), s tim da se odgovor upisivao na jednom od jezika nacionalnih manjina i, na makedonskom,⁴⁴ dok je kontrolni list bio samo na makedonskom jeziku.

Literatura

ĆIMIĆ, E. (1989). *Politika kao sudbina* (Zagreb: Stvarnost).

CDI – IDN (1978). *Demografska kretanja i karakteristike stanovništva Jugoslavije prema nacionalnoj pripadnosti* (Beograd: Centar za demografska istraživanja Instituta društvenih nauka).

DEVETAK, S. (1998). "Le statut juridique des minorités ethniques dans les États successeurs de la Yougoslavie", u: Nicolas Levrat, *Minorités et organisation de l'État* (Bruxelles: Université libre de Bruxelles).

DJOŠIĆ, D. (1984). "Jugoslaveni u popisu 1981", *Naše teme*, br. 10.

GAĆE, N. (1988). *Jugoslavija, suočavanje sa sudbinom* (Beograd: NIGP, Glas).

FLERE, S. (1988). "Nacionalna identifikacija i preferirana nacionalna identifikacija kod mladih - pitanje jugoslovenstva", *Migracijske teme*, br. 4.

⁴⁴ U popisu 1994. godine takodjer su pripadnici nacionalnih manjina mogli biti popisani na svom jeziku ako su to željeli, s tim da je za razliku od popisa 2002. svaka popisnica na drugom jeziku bila zasebna.

- HADŽIJAHIĆ, M. (1990). *Od tradicije do identiteta - geneza nacionalnog pitanja bosanskih muslimana* (Zagreb: Islamska zajednica).
- KLAIĆ, B. (1985). *Rječnik stranih riječi. Tujice i posudjenice* (Zagreb: Nakladni zavod MH).
- KLOPČIĆ, V. (1992). "Le droit des langues dans l'ex-Yougoslavie". U Henri Giordan (ed.), *Les minorités en Europe* (Paris: Kimé).
- KOVAČEVIĆ, M. (1991). "Popis stanovništva, domaćinstva, stanova i poljoprivrednih gazdinstava u 1991", *Jugoslavenski pregled*, br. 1.
- KUBLI, O. L. (1998). *Du nationalisme yougoslave aux nationalismes post-yougoslaves* (Paris: L'Harmatan).
- LACOSTE, Y. (1992). "La question serbe et la question allemande", *Hérodote*, n 67.
- MATVEJEVIĆ P. (1984). *Jugoslavenstvo danas* (Beograd: BIGZ).
- MRDJEN, S. (1991). "Tragédie. Le dernier recensement de la Yougoslavie", *Population & Société*, No. 263.
- MRDJEN, S. (2000). *Structures démographiques, nationalités et territoires en ex-Yougoslavie. Thèse de Doctorat en Démographie et Sciences Sociales* (Paris: Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales).
- PENEV, G. (2002). "Popis stanovništva, 2002", *Jugoslavenski pregled*, br. 2, 2002, str. 3-16.
- PETRIĆ, E. (1965). "Prava pripadnika nacionalnih manjina u statutima opština", *Naše teme*, br. 8-9/1965.
- POPOVIĆ, A. (1990). *Les Musulmans yougoslaves (1945-1989)*, (Paris: L'Age d'Homme).
- RAIĆ, A. (1982). "Jugosloveni u Vojvodini", *Naše teme*, br. 10/1982.
- RADOVANOVIĆ, S. (1995). "Etnička struktura i maternji jezik stanovništva", *Stanovništvo i domaćinstva SR Jugoslavije prema popisu 1991. godine. Stanovništvo, 47* (Beograd: Savezni zavod za statistiku i Centar za demografska istraživanja Instituta društvenih nauka).
- RISTOVSKI, S. (1991). *Narodni prikazni, predanija i običai kaj egipkanite/egupcite vo Makedonija* (Skopje: Nezavisna izdanija).
- SEKULIĆ, D., G. MASSEY & R. HODSON (1994). "Who were the Yugoslaves? Failed sources of a common identity in the former Yugoslavia", *American Sociological Review*, vol. 59, 1.
- SENTIĆ, M. (1978). "Metodološki problemi proučavanja stanovništva različitih nacionalnosti", u: Dušan Breznik (urednik), *Demografska kretanja i karakteristike stanovništva Jugoslavije prema nacionalnoj pripadnosti* (Beograd: Centar za demografska istraživanja Instituta društvenih nauka).

ŠTERC, S. (1991). "Etničko podrijetlo 'Jugoslavena' u Hrvatskoj", u: *Političko-geografska i demografska pitanja Hrvatske* (Zagreb: SGD).

VUSKOVIĆ, B. (1982). "Tko su Jugoslaveni", *Naše teme*, br. 10.

Snježana Mrdjen

Narodnost u popisima. Promjenljiva i nestalna kategorija

Re z i m e

Pitanje o nacionalnoj pripadnosti bilo je postavljeno u svim popisima SFRJ, kao i u prvom popisu u državama nastalim nakon njenog raspada. Analizirajući popise, može se zaključiti da je to kategorija koja je podložna promjenama. Nije se mijenjao samo način postavljanja pitanja u popisima, nego broj kategorija nacionalnosti i njihov redoslijed u objavljenim popisnim rezultatima. Ovisilo je to uglavnom o državnoj politici, i o političkoj situaciji koja je prethodila popisima. Budući da je odgovor na pitanje o nacionalnosti subjektivni kriterij, a on se upisivao prema slobodno izraženoj nacionalnoj pripadnosti stanovnika koja je zagarantirana Ustavom, često se događalo da su se ista lica različito izjašnjavala od popisa do popisa, a isto tako neke su kategorije nacionalnosti nastajale, a neke nestajale.

Iako su u SFRJ narodi i narodnosti bili ravnopravni, ipak se indirektno, u objavljenim rezultatima ukazivalo na postojanje ovih dviju kategorija. U novonastalim državama, međutim promijenio se način postavljanja pitanja o nacionalnoj pripadnosti, promijenjen je njihov broj i redoslijed, i ponovno se uveo pojam "nacionalna manjina", ukazujući tako, bez sumnje, na drugačiji položaj narodnosti (osim većinske) nego što je bio u bivšoj Jugoslaviji.

Ključne reči: *popis, popisnica, nacionalna pripadnost, Jugoslavija, bivše jugoslavenske republike*

Snježana Mrdjen

Ethnicity in Censuses. Changeable and Inconstant Category

S u m m a r y

The issue of ethnicity was set in all censuses of SFRY, as well as in the first censuses in countries that were created after its disintegration. When analyzing the censuses it can be concluded that it is a changeable category. Not only was the manner of forming the question in censuses changing, but also the number of categories of nationality and their order in published census' results. It depended on state policy and the political situation preceding the censuses. Since the answer on the issues of ethnicity is a subjective criterion, and it was written down according to the freely declared statement of the residents, guaranteed by the Constitution. It has often happened that same individuals have declared themselves differently from one census to another, and also some categories of ethnicity have vanished and some others were created.

Although in SFRY nations and ethnicities were equal, still indirectly in published results, existence of these two categories was indicated. But, in newly created countries, the manner of forming the question of ethnicity was changed, their number and order were also changed and the notion of "minority" was again introduced, indicating, beyond doubt, a different status of nationality (except the majority) from the one in the former Yugoslavia.

Key words: *census, census form, ethnicity, Yugoslavia, former yugoslav republics*